

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Актуальність. Процеси становлення і вдосконалення громадянського суспільства, утвердження інститутів демократії, динамічних та відкритих форм спілкування, зростання можливостей вільного розвитку людської культури, необхідність співпраці в розв'язанні глобальних проблем сучасного людства – все це є передумовами вкорінення етичних норм у реальному суспільному житті. Етичні норми упорядковують суспільне життя, стоять на захисті добра, чесності, справедливості та інших добродійностей – в цьому їхній першоджерельний зміст.

Етичне становлення дитини молодшого шкільного віку – складний і багатогранний процес, одним з аспектів якого є засвоєння етичних норм, принципів, вимог. Це особливо виразно окреслив М.Й.Боришевський, відзначивши, що «оволодіння законами моралі, формування здатності до самостійного вибору на користь добра й справедливості, здатності активно й невідступно протидіяти злу – чи не найскладніший процес в особистісному становленні людини» [1, с. 35]. Саме тому і вчителі, і батьки потребують глибшого розуміння тих закономірностей, які лежать в основі етичного становлення особистості і, зокрема, психологічних особливостей засвоєння етичних норм дітьми молодшого шкільного віку.

Метою нашого дослідження було визначення психологічних особливостей засвоєння етичних норм молодшими школярами.

Оскільки характерною ознакою етичної норми є відображення в ній духовної і практичної сторони моралі, єдності свідомості і поведінки, необхідною умовою засвоєння етичних норм молодшими школярами є етична освіта, мета якої – повідомити дитині сукупність знань про етичні принципи і норми суспільства, якими вона повинна оволодіти, щоб правильно діяти у тій чи іншій ситуації, уявляти наслідки своїх учинків, оцінювати поведінку свою й інших людей. Розглядаючи вплив на

особистість певних знань з психологічної точки зору, О.М.Леонт'єв висунув і обґрунтував ідею дворівневу структуру свідомості особистості. Перший, поверхневий рівень, складають знання і значення, механічно спроектовані у свідомості. До другого рівня (глибинного) входять знання, які є найважливішими для особистості. Інформація з поверхневого рівня до глибинного може перейти у разі її суб'єктивного, особистісного осмислення: «Власне психологічним фактом – фактом мого життя – є те, що я оволодіваю чи не оволодіваю даним значенням, засвоюю чи не засвоюю його і те, наскільки я їм оволодіваю і чим воно стає для мене, моєї особистості; останнє залежить від того, яке суб'єктивне, особистісне значення воно для мене має» [4, с. 223].

Особистісне значення – головна цінність людини, «та сторона свідомості індивіда, яка визначається його власними ставленнями» [5, с. 31]. Воно стає надбанням людини тільки тоді, коли вона сама надає цінності знанням і усвідомлює цінність суспільно прийнятної поведінки особисто для себе. Стосовно пізнавальних процесів особистісне значення є тим, що робить процес засвоєння етичних норм молодшими школярами не лише активним, але й цілеспрямованим. Етична норма за таких умов стає для дитини особистісним регулятором її поведінки. З психологічної точки зору особистісна етична норма – це узагальнений спосіб етичної дії, що виконує роль еталона, зразка, орієнтуючись на який людина здійснює моральний вибір у конкретних конфліктних ситуаціях і цим самим забезпечує регуляцію власної поведінки.

Складовими етичного зразка є процесуальна сторона діяльності та цільова – етичний результат діяльності: конкретні способи поведінки та їх оцінювання, усвідомлення мети, суспільно схвалюваних способів поведінки. Визначальним у засвоєнні етичної норми є ставлення особистості до тієї чи іншої сторони етичного зразка. Якщо значущою виступає процесуальна сторона етичного зразка, а мета є амбівалентною, то у поведінці дитини реалізується тільки зовнішня сторона зразка, а його етична мета не усвідомлюється. В результаті дитина засвоює зміст етичної норми лише в тій мірі, в якій її мета в процесі

діяльності стає адекватною меті етичного зразка. За умови прийняття в рівній мірі і процесуальної, і цільової сторони зразок набуває для дитини особистісного значення, стає її ідеалом. Але наслідування зразка без свідомої роботи над удосконаленням своєї особистості не забезпечує засвоєння етичних норм у повній мірі.

Психологічні дослідження підтверджують, що етичні норми набувають особистісного значення, стають близькими людині за умови встановлення взаємозв'язків між етичними знаннями і почуттями в процесі діяльності. Почуття визначають усвідомлення і прийняття етичних вимог особистістю, а не просто їх розуміння. Так, М.Й. Боришевський звертає увагу на те, що почуття несуть на собі «основне психологічне навантаження... тому, що у них виявлена сутність суб'єктивного ставлення особистості до моральних норм та вимог»[2, с. 21].

Відчуття дитиною задоволення, якщо її поведінка або поведінка інших людей відповідає етичним нормам, і переживання незадоволення в разі відсутності такої відповідності, є своєрідною внутрішньою мірою етичної чутливості. Почуття, що їх переживають діти у зв'язку із осмисленням своєї поведінки, свідчать про перетворення зовнішніх етичних вимог у вимоги особистості до самої себе, тобто в них фіксується трансформація суспільної норми в іншу форму усвідомленості.

Як свідчать психологічні дослідження Л.І.Рувинського [7], П.М.Якобсона [10], відсутність зв'язку між знаннями і переживаннями свідчать про абстрактний характер особистісного значення об'єкта, що в цьому випадку набуває для людини формальної атрибутивності. І тільки при наявності відповідної емоційної оцінки відбувається прийняття тих чи інших висновків, як особистісно значущих. Виходячи із сказаного, тільки за умови органічного взаємозв'язку оцінки значущого для дитини молодшого шкільного віку етичного явища з емоцією можливе особистісне сприйняття нею етичних норм і принципів. Етичні знання, які засвоює молодший школяр, не підкріплені етичними почуттями і звичками, набувають

формального характеру, втрачають своє етичне значення для дитини і здатність викликати у неї відповідну поведінку. Внаслідок формального засвоєння етичних знань молодшими школярами виникає невідповідність між їхніми знаннями і поведінкою.

Засвоєння етичних норм молодшими школярами ґрунтується на основі їхнього особистісного життєвого досвіду, до якого входять згадки про ті події, ситуації, колізії, які були в минулому, та почуття, переживання, пов'язані з ними. В силу того, що спогад – це не просто репродуктивний образ того чи іншого поведінкового факту, емоційна пам'ять, яка нагадує дитині всі ті почуття, відчуття, імпульси, які були нею колись пережиті, вже при згадці про певну поведінкову ситуацію підсилює виховний вплив дорослого. Особистісний життєвий досвід молодшого школяра виступає психологічним підґрунтям глибокого засвоєння етичних норм. Саме за наявності такого підґрунтя етичні знання перетворюються в переконання, які надалі стають мотивами етичної поведінки особистості в будь-якій ситуації.

Мораль формує загальні вимоги до людини, до її поведінки, взаємин з іншими людьми і суспільства в цілому, але при цьому обов'язковою умовою є добровільність прийняття цих вимог особистістю. За логікою моралі, особистість повинна виконувати суспільні тому, що вона усвідомлює цю необхідність і діє вільно. Моральна дія – це дія за переконанням. У цьому процесі виявляється загальна закономірність розвитку – з'являється «подвійне опосередкування послідовних етапів психічного становлення особистості культурним (зовнішнім) і особистісним (внутрішнім) контекстами [7; 9; 10].

Етичні переконання – «глибоко осмислені, емоційно-вистраждані, апробовані життєвим досвідом моральні цінності, в істинності та загально-значущості яких особистість твердо впевнена і тому керується ними як імперативними спонуканнями у вчинках, оцінках і самооцінках, враховуючи при цьому соціальні потреби і інтереси» [3, с. 63]. Виходячи з цього, вся система етичного виховання в умовах шкільного середовища спрямовується

не тільки на формування етичних знань, а й на розвиток у молодших школярів глибокої переконаності у необхідності дотримання етичних норм у всіх життєвих ситуаціях.

Висновки. Таким чином, психологічна особливість засвоєння етичних норм молодшими школярами, яка передбачає перехід соціальних, зовнішніх етичних вимог у внутрішні етичні інстанції, полягає у:

- виокремленні певного етичного змісту та ознайомленні з ним дітей;
- розкритті етичного значення, що має на меті розуміння позицій інших людей, сфери їх переживань, орієнтацію на них у власній поведінці;
- переході етичних знань дитини в її етичні переконання.

Література:

1. Боришевський М. Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /За ред. С.Д.Максименка. – Т. V. – Ч. 5 – К.: 2003. – С. 34 – 42.
2. Боришевский М.И. Теоретические вопросы исследования нравственных убеждений // Развитие нравственных убеждений школьников. – К.: Рад. школа, 1986. – С. 6 – 43.
3. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1959. – 495 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975–303 с.
6. Процессы психического развития в поисках новых подходов / Под ред. А.И. Подольского, Я.Ф. Тер Лака, П.Г. Хейманса. – М., 1995. – 147 с.
7. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности. – М.: МГУ, 1981. – 184 с.
8. Титаренко А.И. Структура нравственного сознания. – М.: Мысль, 1974. – 128 с.

9. Титаренко А.И. Нравственная жизнь человека. – М.: Знание, 1982. – 295 с.
10. Якобсон П.М. Эмоциональный фактор в нравственном воспитании и управление им / В кн. «Управление процессом нравственного воспитания». – М., Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 140 с.